

ԿԱՆԱՆՑ ՀԱՐՑԻ ՄԱՍԻՆ

I.

Կանանց հարցի, նրանց ազատութեան (էմանսիպացիա), գործունէութեան, մտաւոր, ֆիզիքական յատկութեան, աշխատանքի, արտաքին, ներքին կեանքի և առհասարակ նրանց հարցի մասին այնչափ խօսուած, գրուած է, որ մի առանձին գրականութիւն է կազմուել: Շատ նշանաւոր ոյժեր այդ հարցով զբաղուել և զբաւում են: Կանանց կատարած դերը միշտ և ամեն ժամանակ սերնդի պաշտպանութեան, դաստիարակութեան և ազգայնութեան գործերում՝ ահագին նշանակութիւն է ունեցել. այնպէս որ՝ հէնց նոյն իսկ հին դարերի փիլիսոփաներն ևս այդ հարցը երբեմն երբեմն շօշափել են: Ներկայումս կանանց իրաւունքների, պարտականութիւնների չափն ու սահմանն անգամ դէպի ընտանիքը, հասարակութիւնը, պետութիւնը, գիտութիւն ու աշխատութիւնն ունեցած յարաբերութիւնները՝ որոշել են կամ որոշում են: Այս հարցերի մասին զանազան երկրների վիճակագրական տեղեկութիւնները պարզ ցոյց են տալիս նրանց դրութիւնը: Հիմնուելով այլ և այլ հեղինակների փաստերի վերայ, յառաջ բերենք այդ հարցի էական մասերն իր բոլոր կողմերով և տեսնենք, թէ յիշեալ խնդիրներն ինչ դրութեան մէջ են գտնւում ներկայումս Եւրոպայում և Ամերիկայում: Ինչպէս օրինակ՝ ամուսնութեան, աշխատանքի, տեսակ-տեսակ արհեստների, գործերի, ծառայութեան, դաստիարակութեան, մտաւոր յառաջադիմութեան, բարձրագոյն կրթութիւնն ստանալու և բարոյականութեան մէջ: Այդ ժամանակ ահա թերևս մեզ համար որոշ չափով պարզուի կանանց հարցի էական մասերը և թէ գլխաւորապէս

Բնչ կերպ պէտք է նրանց դաստիարակութեան վերայ նայենք և Բնչ միջոցներով հասարակութեան շահերի համար պատրաստենք: Որովհետեւ կանանց բնական և բուն նպատակն իրանց կեանքի մէջ, համարուած է մայրութիւնը, իսկ դա ամուսնութեան հետեանքն է, այդ պատճառով նախ քան միւս հարցերի մէջ մասնելը, մի քանի խօսքով նրանց ամուսնական գրութիւնն իմանանք քաղաքակրթուած երկրներում:

II. Ամուսնութիւն

Ինչպէս կենդանական աշխարհում ձգտում կայ իրանց տեսակը պահպանել, նրանց տպահովեցնել, այնպէս էլ մարդկանց մէջ առաջին և գլխաւոր պարտականութիւնն է համարուած ամեն հանգամանքի մէջ սերնդի պաշտպանելը՝ այսինքն որդիներ ծնել, նրանց մեծացնել, վտանգներից ազատել և այդ նոր արարածներին կրթել, դաստիարակել և այլն: Առանց տեսակի պահպանութեան, մարդու հոգեկան բարոյական կրթութիւնն անմիտ կը լինէր, կամ ոչ մի խորհուրդ չէր ունենալ, քանի որ այս բոլորի զարգացումը միայն անհատի մէջ է լինում: Ահա այս բաները ձեռք բերելու և պահպանելու համար է ամեն տեսակ քաղաքակրթական գործսրութիւնների հարկաւոր միութիւնները:

Այդ մարդու մշտական և առաջին բնական լատկութիւնն է հայր լինել, իսկ կնոջը՝ մայր: Հայր լինել նշանակում է՝ ստեղծել, կեանք տալ և ապա այդ կեանքը պահպանել և սննդել: Մայր լինել նշանակում է՝ յղանալ, նոր էակ առաջ բերել, նրան խնամել, ֆիզիքապէս զարգացնել և դաստիարակել: Մարդու գործողութիւնն աւելի ընտանիքից դուրս՝ արտաքինն է. սրա հակառակ՝ կնոջ գործունէութիւնը ներսում՝ ընտանիքի մէջ է: Սա շնորհիւ ամուսնու պաշտպանութեան, սիրած որդեկին խնամում, զարգացնում է իր կրօնի վերայ, իր գրկի, օրօրոցի և հայրենի օջաղի մէջ: Եթէ այդպէս է, ուրեմն նշանակում նրա կեանքն էլ տոտ հանգիստ, խաղաղ գրութեան մէջ է լինելու, որովհետեւ նորաթի որդու զարգանալն ու լառաջ գնալն

այդ է պահանջում: Հէնց այս դարևոր ժառանգական դրութիւնն է, որ կնոջ մարմինը քնքոյշ, փոքրիկ, փափուկ և նուրբ կազմութիւն է ստացել: Հէնց դրա շնորհիւ է, որ նրա զգայութիւնները, հոգեկան դրութիւնները դիւրագրգիռ և աւելի փոփոխական են: Կնոջ նազուկ մէջքը, շմալ հասակը, թեթեւ շնչառութիւնը և սովորականից լայն կոնքերը, պարզ ցոյց են տալիս դարաւոր նստակեաց կեանքի հետեանքը: Այն ինչ՝ մարդու անհանգիստ շարժողութիւնները, մկանունքային, զօրեղ անդամները և լայն կուրծքը խոր շնչառութեամբ՝ իւր ընդունակ արտայայտութիւնն ունի. ահա արտաքին աշխարհում չարքաշ կեանքի հետեանքը: Կինը ձգտում է դէպի ներքին խաղաղ կեանքը, և այս գըլխաւորապէս կապուած է նրա բնուորութեան և կազմուածքի հետ. դրա համար էլ նա այլ մարդու չափ ազատ չէ: Նա իւրաքանչիւր ամիս անգամի դէպքի է ենթարկուում, որից տղամարդն ազատ է: Մի կողմից նրա 9 ամսուայ կաշկանդուած լղի դրութիւնը, միւս կողմից ծննդաբերութիւնից առաջ գալիք վտանգները, օգնութիւնից զուրկ մանկան ծննդաւր, խնամատարութիւնը, ամեն մի վտանգից պաշտպանելը և վերջապէս դաստիարակութիւնը, նրան տարիներով կապում, կաշկանդում է: Ահա այս ամենադժուար, խիստ մեծ հոգացողութեան կարօտ երաշխաւոր գործերը կնոջ վերայ են դրուած: Եթէ կանայք բնութիւնից իրանց վերայ դրած պարտականութիւնները կանոնաւոր կատարել կարողանան, այն ժամանակ վստահ կարելի է ասել, որ նրանք այդչափ դործի մէջ այլևս ուրիշ բան չեն կարող լինել. հակառակ դէպքում պէտք է կամ իրանց կանացի բնուորութիւնը բոլորովին փոխեն, և կամ կին լինելուց դադարեն: Յետոյ կանանց դաստիարակութեան մէջ դեռ կնոջ գործունէութեան մասին աւելի մանրամասն կը խօսեմ, առ այժմ բաւականանամ սրանով: Երբ կինն այսչափ վեհ կոչում և սուրբ պարտականութիւններ ունի, նոյն իսկ բնութիւնից մայր լինելու ձգտումներով օժտուած է, ապա ուրեմն տեքնենք, թէ այդ պաշտօնի համար կոչուածներն արդեօք իրենց նպատակին

ծառայում են: Ուստի դիմենք մի քանի վիճակագրական տեղեկութիւնների, որոնք մեր առաջ ամեն ինչ պարզ կը գծագրեն: Ֆիրկսի (Брандтъ. современная женщина) հաշուետութեան համաձայն, ամբողջ երկրագնդի վերայ տղամարդկանց թիւը կանանցից 15 միլիոնով աւել է. այն ինչ միայն Եւրոպայում կանայք մարդկանցից $3\frac{1}{2}$ միլիոնով շատ են և իւրաքանչիւր երկրում 100 տղամարդու վերայ կանանց թիւը մօտաւորապէս այսչափով աւել է. ինչպէս օրինակ՝ Նորվեգիայում 100 տղամարդու վերայ 30 կին աւել է, Շվեդիայում 23, Անգլիայում և Գերմանիայում 21, Ռուսաստանում 8, իսկ Ֆրանսիայում 2: Կանանց և մարդկանց թուերի, մահուան և զանազան հիւանդութիւնների ենթարկուելու համար ևս արդէն բաւականին հետաքրքիր վիճակագրական տեղեկութիւններ կան, որոնք պերճախօս կերպով ցոյց են տալիս նոյնպէս կանանց թուի աւաւելութիւնը: Վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ Եւրոպայում, Ամերիկայում 100 աղջկայ հանդէպ 105 տղայ է ծնւում. սրան նման է և միւս կիսաքաղաքակիրթ երկրները: Նոյն վիճակագրութիւնը դարձեալ ապացուցում է, որ չնայելով դրան, տղամարդիկ իրանց մանկական, պատանեկական և արեւունքի հասակում աւելի մեծ տոկոս մեռնում են, քան աղջիկները և կանայք: Բացի դրանից կանանց թիւը, բացի մէկ տարեկանից, բոլոր տարիներում տղամարդկանցից շատ են: Առաջ մարդիկ այս տարբերութիւնը պատահականութեան էին վերագրում, բայց ժամանակի ընթացքում կատարած փորձերը միշտ ապացուցին, որ դա կախուած է տղամարդկանց մահուան շատութիւնից և կանանց դիմացկոտութիւնը դէպի ամէն մի հիւանդութիւն: Հիւանդանոցներից դուրս բերած վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ կանայք աւելի քիչ են ենթարկւում ոսկորացաւի, արիւնհոսութեան, բկուռոյցի և ուղեղային հիւանդութիւնների. չնայելով մի քանի հիւանդութիւնների էլ աւելի են ենթարկւում, բայց և այնպէս տղամարդկանցից աւելի քիչ զօհ են տալիս (Психология женщины. проф. Патрикъ): Անդամահատական փորձերին կանայք աւելի էլ են դիմանում և վէրքերից էլ աւելի

շուտ են աղտուում, քան այլ մարդիկ: Կանայք երկար են ապրում և համեմատաբար աւելի ուշ ծերանում: Հարիւրամեայ ծերունիների մէջ կանանց թիւը երկու անգամ աւելի շատ է տղամարդկանցից: Նոյն իսկ կանանց ձեռքերը, ոտքերն աւելի երկար են ծառայում, քան մարդկանցը: Կանանց մազերն էլ ուշ են սպիտակում, անգամնայն ուշ դողդողում, աչքերի տեսողութիւնից շատ ուշ դանգատւում: Նոյնն է լսողութեան, տեսողութեան նկատմամբ: մի խօսքով կանայք անհամեմատ աւելի համբերող, տանող և կենսունակ են տղամարդկանցից: Անգլիայում, Իտալիայում և այլ մի քանի տեղերում անտրօպօլօգիական տեղեկութիւնները հաստատեցին, որ մարմնի մասերի այս կամ այն անգամների խեղաթիւրութիւնների, կորսայմների, վնասների կանայք աւելի քիչ են ենթակայ, քան տղամարդիկ: Այսպէս ուրեմն կանանց թիւը շատ լինելով, բնականաբար նրանցից ոմանք պէտք է մնան առանց ամուսնութեան: Դեռ սա բաւական չէ. բացի թուերի առաւելութիւններից, ուրիշ շատ հասարակական պատճառներ կան, որոնց համար նրանք ընտանիք կազմելու բաղադրութիւնից զրկուած են մնում: Հենց օրինակ վեր առնենք տնտեսական դրութիւնը, որ գլխաւոր պատճառներից մէկն է համարւում:

Արդէն վիճակագրական տեղեկութիւններն ապացուցել են, որ տնտեսական դրութեան անկման և արտադրութիւնների պակասելու ժամանակ, ամուսնութեան թիւը պակասում է. այն ինչ սրա հակառակն է պատահում, երբ վերոյիշեալ պայմանները ծաղկած, ցառաջ դնացած են լինում: Օր Գերմանիայում 1871—72 Պրանս-Պրուսական պատերազմի պատճառով ժողովուրդը բաւականին տնտեսական նեղ դրութեան մէջ ընկաւ և այդ տարին ամբողջ Գերմանիայում 423,200 ամուսնութիւն եղաւ. այն ինչ դրանից 7 տարի յետոյ, չնայելով ազգաբնակչութեան բազմանալուն, ամուսնութեան թիւը փոխանակ բարձրանալու, ընդհակառակը շնորհիւ արտադրութիւնների և նեղ տնտեսական՝ դրութեան՝ պակասեց և հասաւ 335,111-ի: Թէև մենք հայերս այդպիսի տեղեկութիւններ չունենք, բայց և այնպէս իւ-

րաքանչիւր հետաքրքրուող պարզ կը տեսնի, որ մեր գիւղերում հացի, բերքի առատութեան ժամանակ պտակների թիւն անհամեմատ բազմաթիւ են. սրա հակառակ անբերրի, երաշտ և օրանց նման տարիներում, նրանք զգալի կերպով պակասում են: Միևնոյն ժամանակ հարսանիքները սովորաբար աշնան վերջերն են լինում, այսինքն այնպիսի ժամանակներում, երբ իրանց ապրուստը, ընդհանուր դրութիւնը պարզուած է: Նոյնը կարելի է ասել քաղաքների նկատմամբ: Առհասարակ նկատուած է, որ Եւրոպայում վերջին 20 տարուայ ընթացքում ամուսնութեան թիւը հետզհետէ պակասում է, ինչպէս օր. Հոլանդիայում 1000 ից ամուսնանում են 165-ը. այս թիւը վերջերը հասաւ 140 ի. Շվեյցարիայում 158 ից հասաւ 141-ի. Աւստրիայում 189 ից—157-ի, Բելգիայում 159 ից—148 ի. Շվեդայում 139 ից—120-ի. մեծ Բրիտանիայում 171 ից—146 ի. այսպէս էլ Գերմանիայում և Ֆրանսիայում պակասեց: Ուրեմն երևում է, որ տնտեսական և այլ պատճառների շնորհիւ՝ ամուսնութեան թիւն ամեն երկրում հետզհետէ պակասում է:

Մի ուրիշ վիճակագրական տեղեկութիւն էլ ցոյց է տալիս, թէ Եւրոպայում արբունքի հասած երկսեռ անձինք բոլորը չեն կարող ամուսնանալ, այլ համարեա նրանց կէս մասն ամուրի են մնում. մանաւանդ կանայք, որոնց թուի շատութիւնն էլ այդ բանին նպաստում է: Այս հասակն առած աղջիկներն իհարկէ ամուսնանալուց իրանց յոյսը չեն կտրում, այլ ընդհակառակն ամեն միջոց գործեն դնում ջոհներ ի հետ մրցում և որպէս մեծ, կարծես իրանց յաւակնութիւնն են ցոյց տալիս: Այսպէս կենսամարտի խիստ մրցումն է առաջ գալիս և իհարկէ ուժեղներն ընտանեկան կեանքից բաժին կստանան: Այս մրցման մէջ փողն ամենից մեծ դեր կատարողն է. որի շնորհիւ մէկէլ յանկարծ թողլ, հիւանդոտ, մայրութեան համար միանգամայն անպատրաստ և անպէտք աղջիկները աւելի շուտ են վաճառուում՝ քան արժանաւոր, երիտասարդ աղջիկները: Վերջինները, իհարկէ, տեսակի պահպանութեան համար՝ առաջիններից աւելի արժէք ունին: Եւրոպական լրագրները թերթելիս, շատ անգամ այսպիսի բովան-

գահութիւն ունեցող յայտարարութիւններ կտեսնենք։ Այս ինչ աղջիկն այսչափ գումար փող ունի, այսչափ կալուած, այս ինչ այն ինչ առաւելութիւններ և այլն, և ամուսին է որոնում։ Սրանց վերայ երկար ու բարակ կանգնել աւելորդ կը լինի, քանի որ ամուսնութեան համար առանձին լրագրներ կան՝ (Heirats zeitung), որտեղ աղջիկների և կանանց հետ տղամարդիկ ևս իրենց ցանկութիւնները յայտնելով, որոնում են ունեւոր հարուստ կամ այս ու այն առաւելութիւններ ունեցող աղջիկներ։ Բացի դրանից մեծ քաղաքներում ամուսնութեան համար առանձին գրասենեակներ կան, որոնց միջոցով ամուսնական սակարկութիւններ և վաճառներ են տեղի ունենում։ Եթէ այս ամենի վերայ տւելացնենք և խայտառակ միջնորդները, չնայն կատարած գործերը, այն ժամանակ պատկերը լիակատար կը լինի։ Այս միջնորդները որոշ վարձատրութեամբ երկու սեռի կողմից վարձւում են և ամեն տեսակ խարդախ և ստոր միջոցների դիմելով, գործը գլուխ են բերում։ Բաղմաթիւ օրինակներից գոնէ մի քանիսն առաջ բերենք։ 1889 թուին մի գերմանացի գնում է Գալիֆորնիա և այնտեղի Գերմանական ու Աւստրիական լրագրներում յայտարարութիւններ է տալիս, թէ ինքը հարուստ, լաւ բաժինք ունեցող աղջիկների համար գերմանացի նշանաւոր անձնութիւնների հետ միջնորդ կարող է լինել և այդ մասին արդէն տեղեկութիւն է տուել գերմանական լրագրներում։ Եւ յայտարարութեան հիման վերայ երևան է գալիս մի ազնուական սպայ, և յայտնում է՝ թէ ինքը համաձայն է. միայն հարսնացուն պարտաւոր է իր 60,000 մարկ պարտքը ապա և բացի դրանից հետն էլ լաւ օժիտ և փող բերէ։ Մի ուրիշ Աւստրիացի ազնուական այս ցանկութիւնը յայտնելով՝ աւելացնում է, որ ինքը 24 տարեկան է, գեղեցիկ և հարկաւոր դէպքում լուսանկարը կուղարկէ։

Մի գերմանացի ասպետ բաւականին ժամանակ ապրելով Լոնդոնում, յայտարարութիւն է տալիս լրագրներում, թէ ինքը 5 ֆուտ, 10 դիւյմ հասակ ունի, ծագումով ազնուական, քաղաքագիտական ծառայութեան

մէջ և որ ինքը բոլոր ունեցածը խաղի մէջ տարուել է-
այժմ այդ պակասորդը լրացնելու համար մի հարուստ
հարսնացու է որոնում: Ճանապարհորդներից մէկն էլ
իր լայտարարութեան մէջ յայտնում է, թէ բացի աղջ-
կայ հարստութիւնից, ցանկանում է նոյնպէս, որ ապա-
գայ ընկերուհին և գեղեցիկ և կրթուած լինի: Մի
գործարանատէր ցանկութիւն է յայտնում, որ եթէ իր
կինը 400,000 մարկ օժիտ բերէ, այն ժամանակ մի-
այն նրան լիակատար բաղդաւորութիւն կը խոստանալ
և այլն: Բաւականանա՞նք այս մի քանի օրինակներով,
քանի որ նրանք բազմաթիւ են և ամեն մի ամուսնա-
կան թերթում դրանց նման լայտարարութիւններ շատ
կան: Այդ լրագրներում յաճախ պատահում են նոյնպէս
միջին և հասարակ դասակարգի երկսեռ անդամների կող-
մից պայմաններ և սուաջարկութիւններ.— միմիայն հա-
մեմատաբար աւելի չափաւոր, աւելի քիչ պահանջնե-
րով: Իսկ ինքս մի պարոնի ձեռքում տասնեակներով
օրիորդների շուսանկարներ եմ տեսել. նրանք այդ պա-
րոնի լայտարարութեան համաձայն՝ իրենց պատկերներն
ուղարկել էին: Նրանցից մէկը խոստանում էր հաւա-
տարիմ կին լինել, սիրել. միւսը լաւ տանտիկին, որդի-
ներին լաւ կրթող մայր, երրորդը՝ թէ շատ ջահել եմ,
գեղեցիկ և այս ինչ ընտանիքում ծառայել. չորրորդն իբ-
ուսման վկայագիրը և այլն: Այսպէս, մենք տես-
նում ենք, որ ամուսնութիւնն իր գաղափարական դրու-
թիւնից շեղուելով, այժմ մեծ մասամբ միայն մարդա-
վաճառութեան ձև է ստացել.— մի բան՝ որ ներկայ
քաղաքակրթուած համայնքներին միմիայն արատ է
բերում: Եթէ մի րոպէ թողնենք Եւրոպական հասա-
րակութիւնները և մեր փոքրիկ, աղքատիկ կեանքի մի
քանի քաղաքներն ի նկատի ունենանք՝ համարեա նոյն
բաներն աւելի փոքր չափով կը տեսնենք, Ո՞ւր յայտնի
չեն մացիքուհները, խնամախօսները, միջնորդները...
իրանց կատարած զգուելի կողմերով. մեր փոքրիկ գրա-
կանութեան և մամուլի մէջ բազմաթիւ են նրա վերայ
բերած օրինակները: Միայն ցաւելով պէտք է նկատենք,
որ այդ բանն իրանց կրթուած համարող հասակարգի
մէջ աւելի է նշմարւում, քան նոյն իսկ միջին և ստորին.

դասակարգում. սրանք իրանց կրօնական հասկացողութեամբ շատ անգամ բաւականանում են «բաղդա», ճակատագիրս, Աստուծոյ օրէնքն է» ասելով, և այդպիսով աւելի ընտանեկան կեանքի քաղցրութիւն վայելում, ապրում են, քան այն մարդիկ, որոնց նպատակը ոչ թէ ընտանեկան հանգիստ կեանքը՝ սէրն է եղել, այլ միմիայն փողն ու հարստութիւնը: Իհարկէ՝ աղջկայ փող ունենալուն ոչոք հակառակ չէ, եթէ նա որպէս բաժին, կամ որպէս ժառանգութիւն է ստանում.— ընդհակառակը՝ դա ունի իր օգուտները. բայց ամուսնանալ միմիայն փողի համար, ահա ինչն է՝ որին պէտքէ միանգամայն հակառակուել:

Ամուսնութեան թուի պակասելուն պետութիւններն իրանք էլ այս կամ այն կերպ նպաստում են: Յայտնի է, որ մի քանի պետութիւնների մէջ զինուորական աստիճանաւոր ծառայողները պարտաւոր են որոշ գումար ներկայացնել իրենց մերձաւոր իշխանութեանը, որ նոր ամուսնանալու իրաւունք ունենան: Հենց օրինակ Աւստրիայում 30 տարեկան կապիտանն ամուսնանալու համար պարտաւոր է 24,000 գուլդէն ներկայացնել, իսկ 30 տարեկանից փոքրերը 30,000 գուլդէն. այսպէս էլ միւս աստիճանաւորների վերաբերմամբ: Այս տեսակ դրութեան մէջ ինչ անեւ ծառայողները, որ կարողանան ամուսնանալ. միթէ բընական չպիտի լինէր փողով աղջկներ որոնել և այդ մե տեսակ պահանջ, սովորութիւն դարձնել: Շատերը կարող են նկատած լինել որ փողի համար ամուսնացողներն առհասարակ դժուար թէ բաղդաւոր լինեն, այլ մեծ մասամբ աղմկալի կեանք, անհամաձայնութիւն, դժբաղտութիւն և ամուսնալուծութիւն է լինում: Այս ամենի մէջ առհասարակ տուժողը կինն է, քանի որ նոյն իսկ օրէնքով կնոջ իրաւունքը շատ սահմանափակուած է: Այսպէս է ոչ միայն մեզանում, այլ և շատ քաղաքակրթուած երոպական պետութիւններում: Այս հիման վերայ՝ եթէ վերառենք հէնց օրինակի համար Պրուսայի վիճակագրական տեղեկութիւնները, կը տեսնենք, որ 1883 թ. ամուսնալուծութեան թիւը եղել է 3,577 հատ. 1884-ին 3,856, 1885-ին 3,902, 1886-

ին 3,808 և այլն, Նոյնպէս ոչ պակաս տանջանքի են մատնւում չամուսնացողները. դեռ մի կողմ թողնենք ապրուստի միջոց ձեռք բերելու դժուար պայմանները և նիւթական նեղ դրութիւնը, Չամուսնացող աղջկները կենսամարտի մէջ իրենց ոյժերը լարելով և սպառելով, հնարաւորութիւն չեն ունենայ ամենագլխաւոր, բնական, ֆիզիքական պահանջին բաւականութիւն տալ. սրա հետեանքը լինում է համեմատաբար շուտով իրանց գրաւչութիւնը, էներգիան ու թարմութիւնը կորցնել: Բացի դրանից նրանք մի տեսակ ջգտին, կամակոր բարկացկոտ, մռայլ կերպարանք են ստանում. մի խօսքով՝ մի տեսակ պատիժ իրանց, ծնողներին և շրջապատողների համար: Վիճակագրական տեղեկութիւններն այս ամենը շատ պերճախօս կերպով ցոյց են տալիս. ինչպէս օրինակ 1858 թուին Բաւարայում ամուսնացած կանանց 19% հոգեկան հիւանդութիւններով էին վարակուած, իսկ չամուսնացած կանանց՝ 81% Ը, Պրուսայում 1882 թուին 10,000 ամուրիների վերայ հոգեկան հիւանդների թիւը 33 էր, իսկ ամուսնացողներից 9-ը: Սակսոնիայում մէկ միլիօն ամուրի կանանց վերայ հաշւում է 280 հոգեկան հիւանդներ, նոյն քանակութեամբ ինքնասպաններ. իսկ տղամարդկանցից սպանութիւն էին գործել 125-ը: Պարիզի մի հիւանդանոցում 1,726 հոգեկան հիւանդներից 1276 ամուրի կանանցից էին:

Եթէ չոր ու ցամաք փաստերը մի կողմ թողնենք և հոգեբույժների, մասնագէտ բժշկների, բարոյագէտ գիտնականների կարծիքներն ի նկատի ունենանք, այն ժամանակ բոլորովին այլ բաներ կը տեսնենք. ինչպէս օրինակ՝ դոկտօր Պլօս իր «Das Weib in der Natur und völker Kunde» գրքի մէջ ցոյց է տալիս, որ ամուսնութիւնից զուրկ աղջկները շատ զրկանքներ են կրում. նրանք իրանց գեղեցկութիւնը, աշխոյժը, եռանդն ու առողջութիւնը կորցնում են: Սրա հակառակ՝ երբ նրանք ամուսնութեան շնորհիւ միջոց են ունենում սեռական լարաբերութիւն ունենալու, այն ժամանակ շատ անգամ նրանց մէջ հագին փոփոխութիւններ են լինում. ինչպէս ամուս-

նութիւնից առ ժամանակ յետոյ նրանց մարմնի կազմը կանոնաւորոււմ, այտերը լցւում, նախկին վարդազօն դրութիւնն է ստանում, այնպէս էլ աչքերը փայլում և կենդանութիւնը վերականգնում է։ Այսպիսով ամուսնութիւնը նրանց բնական կենդանացուցիչ աղբիւր է համարոււմ։ Մի ուրիշ նշանաւոր փիլիսոփայ մանկավարժ ¹⁾ այդ առթիւ գեղեցիկ կերպով նկատում է, թէ կնոջ ներքին կոչումը մի անհատի սիրել և խնամելն է։—Իսկ այդ բնական ձգտումն ամենագեղեցիկ կերպով կը բեղմնաւորի գործնականի մէջ, այսինքն երբ նա մայր լինի։ Այստեղ կինն իր ամենաբարձր գոհացումն կը գտնի, այստեղ նրա ժառանգական բնական ընդունակութիւնը վերջնականապէս կը լրանայ։ Չպատկուած աղջկաներն էլ իհարկէ կարող են նոյնպէս ճարպիկ, գործունեալ, օգտակար և բարի լինել։ Նրանք իրանց պէսպէս ընդունակութիւններով, տաղանդով, մարդկանց կարող են օգտակար հանգիստնայ, մինչև անգամ այս կամ այն վեհ նպատակի համար անձնանուիրութիւն ու անձնազոհութիւն ցոյց կը տան։ Դրանով նրանք կարող են մեր խորին յարգանքի արժանաւոր և ալլել։ Չնայելով այդ ամենին, բայց նոյնպէս ճիշտ է և այն, որ կեանքի իսկական լրիւ էութիւնը նրանց համար փակ է, քանի որ նրանք ոչ մարդուն և ոչ էլ տղային կարող են ամենամտերիմ կերպով ճանաչել։ Չամուսնանալով, նրանց մէջ գտնուած շատ զգացումներ կարող են անմշակ և անզարգացած մնալ, այն ինչ այդ ընդունակութիւնները քարնանային կենսատու անձրեւի նման կարող են կնոջ բոլոր կոկոնները ծաղկեցնել։ Դրա համար հասակաւոր աղջիկը դժգոհ է իրանից, նա իր բուն կոչումից վրիպել է։ Հասակաւոր, ամուրի երիտասարդները լիակատար մարդ չեն կարող համարուել։ Դրանից է, որ նրանք շարունակ դժգոհ և զառանցող են։ Սրա հակառակ մարդը և կինը շնորհիւ ամուսնութեան, աւելի կոտարեալ, աւելի ամբողջ կը լինեն։ Այստեղ նրանք մէկ-մէկու փոխադարձաբար կը թոււմ, դաստիարակում են։ Այստեղ նրանք իրար մօտ

¹⁾ Prof. Schultze-Deutsche Erziehung

որպէս հաւասար ընկերներ կանգնում են: Թէև երկուսն էլ շատ բաներով և գործերով իրարից տարրեր են, բայց երկուսի էլ կատարած գործերը մարդկութեան ընդհանուր դարգացման համար հաւասար արժէք ունին: Բոլոր քաղաքակրթական խնդիրների լրացման համար երկուսն էլ աշխատում են և նրանց լուծումը միայն այդ ընդհանուր աշխատանքը կարող է անել: Սպենսերն էլ իր բարոյագիտութեան մէջ չամուսնանալու վնասներն այլ կերպ է դիտում. ինչպէս օրինակ՝ յայտնում է՝ թէ ամուրի կեանքը ևս երկու սեռին էլ մտաւոր վնաս է պատճառում: Բնութեան մեծ մասն իր գործունէութեան ասպարէզը գտնում է ամուսնական և ապա ծնողական յարաբերութիւնների մէջ, իսկ երբ այս ասպարէզը փակ է, բարձր զգացումներից մի քանիսը մնում են անգործ, իսկ միւսներով թէև գործում են, բայց թուլանում են և դանդաղում: Ամուրի կեանքը վնասում է նոյնպէս մտածողութեանը. կրնոջը և մարդու համարամուսնական փոխադարձ յարաբերութիւնից մտածողութեան, դատելու մի նոր ասպարէզ է բացւում, միւսնոյնը լինում է կեանքի այս կամ այն հարցի մասին վիճելիս և որոշելիս:

Ամուրի կեանքում այսպիսի մտաւոր վարժութիւն շատ անգամ չի լինում: Միայն ինկատի է ունենալու, որ ամուսնութեան այս նպաստաւոր ազդեցութիւնը վերաբերում է միայն այն տեսակ պսակուողներին, որոնց կապակցութիւնը հիմնուած է փոխադարձ սիրոյ վրայ: Այս տեսակետով շահի, առւտրի համար կատարուած ամուսնութիւնն ընդհակառակը, մտաւոր զօրութեանն աւելի վնասում է, քան բարձրացնում:

Բարոյական դատողութեան առաջին խնդիրն զգացումների փոխադարձ ձգտումն է, և այս նպաստում է միութեանը: Այնտեղ, ուր այդ չկայ՝ բարոյագիտութիւնը բոլորքում է դրա դէմ:

Այդ հարցի մասին շատ հետաքրքրական տեղեկութիւններ է աւելիս նոյնպէս պրօֆ. Կրաֆտ Էրինգէն իր «Lehrbuch der Psychiatrie» գրքում: Նա ասում է՝ «Վանայք իրանց բնական պահանջով աւելի սեռական կարիք են զգում, քան տղամարդիկ. իսկ այդ բանի

կանոնաւոր միջոցն ամուսնութիւնը կարող է լինել, բացի դրանից, ամուսնութիւնն է նրանց միակ ապահովութիւնը, քանի որ նրանք սերնդէ սերունդ ժառանգաբար այդ յատկութիւնն ու ձգտումն ստացել են: Այսպէս՝ ով չի տեսել՝ որ աղջիկն իր խաղատիկիներէ հետ խաղալիս՝ իրան մայր է երեւակայում և նրանց հետ մօր նման խնամող, պաշտպանող և զգայուն կերպով է վարուում:

Ճիշդ է նոյնպէս Վապպէյի կարծիքը, որ ասում է՝ «շատ անգամ ամուսնութեան հոգսերից ու զոհաբերութիւններից ազատ ու հանգիստ մնալու համար, տղամարդիկ փախչում են պսակուելուց, բայց նրանք իրանց հաշուի մէջ չարաչար սխալւում են և իրանց երեւակայական պաշտպանութիւնն ու հանգստութիւնը չեն գտնում: Ամուրիների կեանքն աւելի վտանգի է ենթարկուած, քան որդիների հոգսերին ու զրկանքներին ենթարկուած ամուսնացածները: Միշտ և ամեն տեղ նկատուած է, որ ամուսնացած մարդիկ աւելի գործնական, խոհեմ, չափաւոր և բաղդաւոր են, քան իրանց ընկեր ամուրիները: Այս բանի համար ճիշտ կերպով նկատում է Էստերլէնը. — «Բարոյական մարդկանց համար ամուսնութիւնը նրանով է նշանաւոր, որ տղամարդը լինելով կնոջ և ընտանիքի ազդեցութեան տակ, պարտաճանաչութեամբ ոգեւորուելով, ստիպուած լետ է մնում փչացած կենցաղավարութիւնից և աշխատանքի, չափաւորութեան և ինքնազսպողութեան է սովորում»:

Թէև ճշմարիտ, ամուսնական կեանքը լի է հոգսերով, դժուարութիւններով և ամեն ինչ կռուով պէտք է ձեռք բերել, բայց և այնպէս հէնց դրանք էլ տալիս են կեանքին հետաքրքրութիւն և ազատում են այն տաղտկութիւնից, անբաւականութիւնից և անչափաւորութիւնից՝ որ շատ անգամ ամուրի տղամարդկանց և հասակաւոր օրիորդների հետ պատահում է: «Մենք մեզ շատ կարող ենք պահել, որ կին ու տղայ էլ պահենք» շատ անգամ լսում է յուսահատ կերպով երիտասարդների բերանից. էլ երկար ու բարակ հաշիւ չեն տալ, թէ որչափ աւելորդ, անտեղի ծախսեր են անում, քա-

նի քանի անգամ իրանց շրջապատող տաղտկութիւնից ազատուելու համար դիմում են այս կամ այն գուարճալի միջոցների, որոնք առ ժամանակ իրանց թմրեցնելով՝ բաւականանում են. այն ինչ այդ աւելորդ ծախսելով նրա հետ կապրէր և ընտանիքը և ուրիշներ։ Ամուսնութիւնը բացի այն, որ նեարգային համակարգութեան վերայ բարերար ազդեցութիւն կը թողնէ, այլ և հաճելի ընտանեկան կեանքի զգացմունքը միայն իր անձի վերայ խնամք տանելը կը հեռացնէ՝ մասամբ տնային հոգսերի, մասամբ էլ ամուսինների միմեանց հետ ունեցած հոգեկան յարաբերութիւնների շնորհիւ. վերջապէս նշանաւոր է և այն զգացմունքը, որ կիսն իր ամբողջ կեանքի համար մի նեցուկ է զրոնում, նեցուկ՝ որ միմիայն նրան ոյժ տուող աղբիւր կը դառնայ։ Որովհետեւ ամուսնութեան նպատակն է մարդկային ցեղի աճումը, ուրեմն ամուսինները պարտաւոր են նոյնպէս իրանց մարմնի ամրապնդութեան մասին հոգ տանել, որպէս զի նրանց սերունդն առողջութեան դրօշմ կրէ և ուրախութեան աղբիւր լինի։ Մտտանգամ էլ կանանց այս դրութիւնն իրանց գիտակից կամ անգիտակից կեւրպով մղում է դէպի դժգոհութիւն, տրտունջ, թախծութիւն և դրա համար էլ երբեմն նրանք իրանցից, շրջապատողներից տրտնջում, դժգոհում են։ Այսպիսի դրութեան մէջ շատերը ցանկանում են միստիկականութեան մէջ բաւականութիւն գտնել. բայց ինչ բանի էլ որ դիմեն, ամենն էլ իզուր է, որովհետեւ դրանից հետզհետէ տեսակ տեսակ ջղալին հիւանդութիւններ են առաջ գալիս. ինչպէս՝ իստերիկա, խեղաժգորութիւն և այլն։ Ահա սրանով բացատրւում է այն փաստը, որ ամուրի կանանց խեղաժգորութեան ամենամեծ տոկոսը լինում է 25—30 տարեկան հասակում. այսինքն մի այնպիսի շրջանում, երբ նրանց ծաղիկ հասակը իւրեանց կեանքի յոյսերով չբանում, ոչնչանում է։ Այն ինչ տղամարդկանց մէջ գժութեան դէպքերն աւելի պատահւում է 35—80 տարեկան հասակում, այսինքն մի այնպիսի ժամանակամիջոցում, երբ կենսաճարտը իւր զագաթնակէտին հասած վերջացած է։

Ամուսնութիւնն Ամերիկայում բոլորովին այլ կերպ է: Եւրոպայում հազուադէպ է առանց օժիտի, փողի ամուսնանալ: սրա հակառակ՝ Ամերիկայում համարեա ոչ մի աղջիկ փող, օժիտ չի տանում, մինչև անգամ ամենահարուստ միլիօնատէր ծնողներն ևս աղջիկներին օժիտ չեն տալ, բացի պսակուելուց յետոյ կատարած ճանապարհորդութեան ծախսից:

Մի խօսքով ամուսնութեան ժամանակ աղջիկներին նիւթական գրութիւնն այնքան դեր չի կատարում: Այդ բանը պատահում է, երբ Լրոպացու հետ է ամուսնանում: Այստեղ երկու երիտասարդ պսակուողները վաղօրօք իրար հետ ծանօթանալով՝ յարմարոււմ, հաւանում և ապա կապոււմ են: այետք է ասել, որ երկուսն էլ իրանց ուժերի վրայ են վստահացած: Ամերիկայում աղջիկը պարզօրէն տեսնում է, որ տղան իրան է ցանկանում, և ոչ թէ Լրոպացի աղջկայ նման կասկածանքով է վերաբերում, թէ փողի կամ մի այլ օգտի համար է պսակում:

Եւրոպացու և ամերիկացու մէջ եղած մի խոշոր տարբերութիւնն էլ հետեւեալն է: Ինչպէս տեսանք՝ Եւրոպայում մեծ մասամբ ամուսնութիւնը գլուխ է գալիս մի երրորդ՝ միջնորդ մարդու մասնակցութեամբ, այսինքն՝ ազգակոններին, ծնողներին, խնամախօսներին ևայլն: այն ինչ Ամիիկայում այդպէս չէ. այլ երկունշանադրուողներն իրանք են այդ ընտրութիւնն աւնում, առաջուց իրար հետ տեսնում, մէկ-մէկու ընաւորութիւնը կանոնաւոր տնդում և յարմարաւոր դէպքում միայն խօսք տալիս, մանաւանդ աղջիկն ինքն է որոնում իր ապագայ ընկերակիցը: Անշուշտ այստեղ էլ բացառութիւններ պատահում են, այստեղ էլ երբեմն աղջիկները բաղդախնդիրներին, դօնժուաններին զոհ են՝ զնում: միայն այն տարբերութեամբ, որ միշտ և ամեն ժամանակ աղջկայ կողմն է հասարակաց կարծիքը և օրէնքի դատաւճիւրը: Այս կողմից ևս նոր աշխարհի վարքն ու բարքը Եւրոպայից տարբեր է, ուրիշ խօսքով տղային ստիպում են կամ իրանից եղած որդուն պահել և կամ աղջկայ հետ ամուսնանալ, քանի որ նա իրան թող է տուել նրա պատիւն արատելու: կամ թէ

չէ տղային խիստ պատիժների և մեծամեծ տուգանքներին են ենթարկում: Ամերիկայի ամուսնացած կինը նոյն յարգն ու պատիւն ունի թէ դրսում և թէ հասարակական զանազան ժողովներում, շոգենաւներում, երկաթուղիներում. և նրանց՝ տեղ, յարմարութիւններ տալիս: Այսպիսի հանգամանքներում ամերիկուհին ոչ թէ ամուսնու կարեւորութիւն չի զգայ, այլ շատ անգամ իր շնորհիւ ամուսինը ևս այդ յարմարութիւններէջ օգտուում է: Պրօֆ. Յանժուլին իր ВЪ ПОИСКАХЪ ЛУЧШАГО СЪДРУЖАГО աշխատութեան մէջ հիմնուելով ամերիկական վիճակագրական տեղեկութիւնների վրայ դուրս է բերում՝ որ 17,427 բանուորուհիների միջից 15,387 ը աղջիկներ են եղել, 1538 ալրիներ և միայն 745 ը ամուսնացած: Սրանից պարզ երևում է, որ ամուսնացածները մեծ մասամբ ընտանիքին են պատկանում և ոչ գործարաններին կամ արհեստանոցներին: Նա տեղեկացնում է նոյնպէս, թէ այդ աղջիկները միայն 14 տարեկանից իրաւունք ունին այդպիսի աշխատանքների մէջ ընդունուել, և այդ տւում է մինչև 25 տարեկան հասակը. այնուհետև նրանց թիւը պակասելով մինչև զէրօյի է հասնում: Այս նշանակում է, թէ կամ նրանք ամուսնանում են և կամ իրաւունք չունին այլևս այդպիսի տեղերում գործելու: Ամերիկուհին հակառակ եւրոպացի կնոջ, ոչ թէ իր որդիները, ընտանիքը բաղդի բերմունքի է թողնում, այլ և իր ոյժերը նրան է զոհում և նրա բարօրութեան համար աշխատում:

Պատահում են ամերիկուհիք, որոնք խնայողութիւնից, ծնողներին օգնելու գրգռմից և կամ թէ ապագայ ամուսնական կեանքի համար մի քանի տարի ևս աշխատում են այդպիսի տեղերում: Մի խօսքով ամերիկուհին, իր ամուսնութեան մէջ բաղդաւոր է ոչ թէ միայն իր ազատ ընտրութեամբ, հասարակաց կարծիքով, այլ և օրէնքի պաշտպանութեամբ: Այդ օրէնքն է, որ աղջկան իր թուլութեան և անփորձութեան համար պաշտպան է հանդիսանում, իսկ ամուսնացածին մարդու բռնութեան և անարդարութեան դէմ: Եթէ մենք զանազան երկրների ամուսնալուծութեան հար-

ցերն ի նկատի ունենանք, այն ժամանակ պարզ կը տեսնենք, թէ ինչպէս օրէնքով ամերիկական ընտանիքի պատիւը պաշտպանուած է. օրինակ՝ այստեղ ամուսնալուծութիւն կարող են առաջ բերել անառակութիւնը, խելագարութիւնը, երկրորդ կին ունենալը, 5 տարուայ ամուսնաանլատութիւնը, արական անկարողութիւնը և այլն: Դեռ այդ բաւական չէ, օրէնքն ամերիկուհուն պաշտպանում է ամուսնալուծութիւնից յետոյ ևս. — որ եթէ կինն ամուսնուց բաժանուել է նրա զգուշի, ատելի արարմունքների համար, այն ժամանակ դատարանն ամուսնուն պարտաւորեցնում է տարեկան որոշ հասոյթ տալ կնոջը, — մինչև անգամ կինը եթէ կարիք էլ չունենայ, այնուամենայնիւ որպէս պատիժ, նա պարտաւոր է օրէնքի առաջ խոնարհուել: Պատահում են կանայք, որ մի քանի ամուսիններից այդպիսի հասոյթներ են ստանում, իսկ եթէ բաժանուած ամուսինները ժամանակին այդ չը հասցնեն նշանակած տեղը՝ այն ժամանակ կնոջ բողոքով ամուսինը նորից կը բանտարկուի, դատի կենթարկուի, և որպէս պատիժ պարտաւոր է բոլոր դատարանական ծախքերը հոգալ: Այս ամենից յետոյ օրէնքն այսպիսիներին այնպիսի խստութեամբ է հետևում, որ ոչ մի ամուսին թող չի տայ այդպիսի միջոցների դիմելու: Ասածներիցս պարզ երևում է, որ ամերիկական կնոջ դրութիւնն անհամեմատ բարձր է իր եւրոպական ընկերուհուց. թէ ինչո՞ւ, այդ մենք յետոյ կը տեսնենք:

Ա. ԶԻԼԻՆԿԱՐԵԱՆ

(Կը շարունակուի)